

M.A. van Rees

Samenvatting

In dit artikel doe ik verslag van onderzoek naar een verschijnsel dat bij de identificatie en reconstructie van standpunten een potentiële bron van problemen vormt. Deelnemers aan gesprekken formuleren hun standpunt vaak op verschillende plaatsen in het gesprek op verschillende wijze. Dit soort herformuleringen geeft aanleiding tot de vraag: hebben we hier te maken met verschillende standpunten of met verschillende formuleringvarianten van hetzelfde standpunt? Om deze vraag te kunnen beantwoorden, moeten we inzicht hebben in de functie van de verschillende formuleringen. In dit artikel probeer ik die functie te verhelderen door zorgvuldig te kijken naar de sequentiële omgeving waarin herformuleringen van standpunten optreden en naar hun precieze verbale presentatie. Het gaat hier om herformuleringen die worden gegeven als reactie op kritiek van een gesprekspartner op het naar voren gebrachte standpunt.

1. Inleiding

De door Van Eemeren & Grootendorst (1982, 1992) ontwikkelde pragma-dialectische argumentatietheorie heeft tot doel een kader te bieden voor de analyse en beoordeling van argumentatief taalgebruik. In de pragma-dialectiek wordt argumentatie opgevat als een middel om in een kritische discussie, die tot doel heeft een verschil van mening op rationele wijze tot een oplossing te brengen, een kritische opponent te overtuigen van de aanvaardbaarheid van een standpunt. De theorie specificiert de stadia die een dergelijke discussie doorloopt en de regels volgens welke deze wordt uitgevoerd om rationele geschiloplossing tot stand te brengen.

Om de beoordeling van argumentatief taalgebruik mogelijk te maken wordt in de pragma-dialectische benadering het taalgebruik gereconstrueerd als een kritische discussie. Dat wil zeggen dat door middel van de dialectische reconstructietransformaties deletie, additie, substitutie en permutatie die elementen in het taalgebruik worden geïsoleerd die relevant zijn voor de rationele oplossing van een verschil van mening. De reconstructie houdt in dat vastgesteld wordt wat de meningsuitingen zijn die ter discussie staan, welke posities de partijen ten opzichte van die meningsuitingen innemen, welke impliciete en expliciete argumenten zij naar voren brengen, en hoe die argumenten extern en intern samenhangen.

De dialectische reconstructie van argumentatief taalgebruik wordt dus gestuurd door het normatieve ideaal van een kritische discussie. Maar tegelijkertijd spelen ook empirische overwegingen een rol. De reconstructie wordt namelijk verantwoord door een beroep op inzichten in hoe gewone taalgebruikers argumentatief taalgebruik produceren en verstaan.

De inzichten waarop in de empirische verantwoording van de reconstructie een beroep wordt gedaan, kunnen op tweeërlei wijze worden verbonden met het normatieve ideaal. Aan de ene kant

kan men zich richten op verschijnselen in alledaags informeel taalgebruik en zich afvragen welke dialectische functies deze kunnen dragen. In een eerdere publicatie heb ik een proeve van dit soort onderzoek gegeven door te kijken naar de dialectische functies van herhaling in informele discussies (Van Rees 1994). Aan de andere kant kan men zich richten op dialectisch relevante taalhandelingen, zoals het naar voren brengen van een standpunt, van twijfel of van argumentatie, en zich afvragen hoe deze in alledaags informeel taalgebruik worden uitgevoerd. In dit artikel beoog ik een proeve te geven van dit soort onderzoek door te kijken naar een aspect van de wijze waarop standpunten in informele discussies naar voren worden gebracht.

Naar hoe standpunten in alledaagse verbale interactie naar voren worden gebracht, is bij mijn weten nog vrijwel geen onderzoek verricht. In de argumentatietheorie krijgen standpunten relatief weinig belangstelling.¹ Ook in de gespreksanalytische literatuur, waar de laatste tijd een toenemende belangstelling voor argumentatief taalgebruik te constateren valt (Jackson en Jacobs 1980, Jacobs en Jackson 1981, 1982, Coulter 1990, Vuchinich 1990, Van Rees 1992, Mazeland 1994), krijgen standpunten weinig aandacht: de nadruk ligt op de sequentiële afwikkeling van meningsverschillen en op argumentatie.

In dit artikel richt ik mij op een bepaald verschijnsel dat bij de identificatie en reconstructie van standpunten een potentiële bron van problemen vormt. Deelnemers aan gesprekken formuleren hun standpunt vaak op verschillende plaatsen in het gesprek op verschillende wijze.² Dergelijke herformuleringen geven aanleiding tot de vraag: hebben we hier te maken met verschillende standpunten of met verschillende formuleringvarianten van hetzelfde standpunt?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, moeten we inzicht hebben in de functie die de verschillende formuleringen van een standpunt in de praktijk vervullen.³ In het onderzoek waarvan ik in dit artikel verslag doe, stel ik mij ten doel die functie te verhelderen. Die verheldering kan worden bereikt door een zorgvuldige observatie van de precieze verbale presentatie van de herformuleringen en van de sequentiële omgeving waarin ze optreden, en door de resultaten van die observatie te verbinden met inzichten over gespreksorganisatie uit eerder onderzoek.

Herformuleringen komen voor in verschillende sequentiële omgevingen. In dit artikel richt ik mij uitsluitend op herformuleringen die worden gegeven als reactie op kritiek van een gesprekspartner op het naar voren gebrachte standpunt.⁴ Die kritiek kan zowel de vorm van twijfel krijgen als die van een tegengesteld standpunt.⁵ In reactie op die kritiek kan de spreker verschillende dingen doen: hij kan het standpunt intrekken, hij kan argumenten voor het standpunt aanvoeren, maar hij kan het standpunt ook door middel van een herformulering opnieuw in enigerlei vorm naar voren brengen.

Het materiaal waarvan ik in het onderzoek gebruik maak, is afkomstig uit twee informele probleemoplossende discussies.⁶ Het zijn gewone gesprekken, tussen deelnemers met een gelijke sociale status, die als leden van eenzelfde organisatie regelmatig met elkaar spreken.

Herformuleringen van standpunten na kritiek kunnen twee functies hebben. De herformulering kan dienen om de kritiek van de hand te wijzen, en de herformulering kan dienen om in mindere of meerdere mate aan de kritiek tegemoet te komen.

2.1 Kritiek van de hand wijzen

Een herformulering kan dienen om de door een gesprekspartner naar voren gebrachte kritiek van de hand te wijzen. De spreker handhaaft zijn standpunt. Een relatief eenvoudig geval is dat waarin het standpunt na een uiting van twijfel of een tegenwerping vrijwel letterlijk wordt herhaald, zoals in het volgende fragment:

- (1) [ziekenhuis]
- 260 A: maar dat komt anders te liggen als op zes maart, de ambtenaren
ertoe komen om te zeggen, kijk eens we hebben een brief van jullie gekregen allebei, en daar staat in dat u binnen enkele maanden een paar maanden, tot finale besluitvorming wil komen, dan moet u wel eventjes, binnen een maand nu, uw definitieve samenwerkingsconcept op tafel leggen.
- 265 (--)
- B: ja?
- > A: dan ligt het anders. dan hebben we een externe stok (.)
achter de deur
- B: nee dat gaat dus allemaal prima, maar het ga- kijk op zich,

A's eerste uiting vormt een tegenargument tegen een eerder door B naar voren gebracht standpunt. B is niet overtuigd en reageert met twijfel. A herhaalt zijn (sub-)standpunt en geeft vervolgens een argument ter ondersteuning. Door de herhaling geeft A te kennen dat hij zijn standpunt ongewijzigd handhaaft. B reageert overeenkomstig door opnieuw verzet aan te tekenen.

Het volgende voorbeeld is wat gecompliceerder. Ook in dit voorbeeld komt vrijwel letterlijke herhaling voor, dit keer echter van een argument. Dat is een andere manier om het standpunt te handhaven na tegenstand. Na de herhaling van het argument wordt het standpunt geherformuleerd.

- (2) [bijscholing]
- D: ja en dat v- (.) dat is een beetje: h mijn vraag hè van waarom praten we überhaupt nog steeds over bijscholing. (.)
e::hm, (.)
- 135 A: ja?
- D: (.)
- A: ja?
- D: want dat soort dingen eh worden opgepikt en verta- eh proberen we te vertalen naar de terugkomdagen hoe heet dat, de:,
uitwisselingsdagen.
- 140 A: ja
(1)
- D: zo'n thema (.) van wat er dan blijktbaar, [prak]tisch [ja?]
- B: e:h hoog speelt.
- D: ja.
- 145 B: en ik weet wel dat we die vraag stellen, maar ik weet ook dat er (.) tenminste zolang ik hier ben dat we er nooit echt iets mee doen, met (.) met de beantwoording van die vraag. tenminste niet in een a- in (.) een aparte bijscholing, los

- van
de uitwisselingsdagen=
150 B: =precies. (.) uitwisselingsdagen zijn meer inhoudelijk,
dacht ik. (.) en bijscholing denk ik toch aan het intrainen
van vaardigheden, ook.
155 D: (1)
(hh) tja
(1)
D: we hebben denk ik nu de la- de laatste keer door eh met een
video te werken een beetje een a- (.) een
160 accent die kant uit (.) verschoven misschien gaan we het in
de toekomst ook meer doen (.) maar voor mij is is een beetje
de:, meer de principiële vraag, i- ik weet dat 't agendapunt
bestaat en ik weet ook dat we er steeds jarenlang al naar
vragen, maar ik heb zolang ik hier ben nog niet meegemaakt
(.)
165 dat er
A: hm hm
D: een bijscho- een bijscholing voor gespreksleiders is
gegeven. omdat er vraag naar was.
(.)
170 B: ja.
(.)
--> D: e:h dus ik weet niet eh
(3)
ja, i- i- ik weet eigenlijk nog niet precies wat eh
175 wat eh wat eh de zwaarte van het onderwerp is.
A: ja
(.)
D: [eerlijk gezegd]
A: [nou nee ik denk dat die] dat die eh (.) uitwisselingsdagen
altijd gezien is als een soort eh constante

In 131 formuleert D - op indirecte wijze - het standpunt dat er geen reden is om bijscholing te organiseren. Hoewel hij het als vraag formuleert, blijkt uit de aanwezigheid van de modaal gekleurde bijwoordelijke bepalingen 'überhaupt' en 'nog steeds', en uit het feit dat hij vervolgens nevenschikkend samengestelde argumentatie voor dat standpunt aanvoert, dat hij wel degelijk dat standpunt inneemt.⁷

Als argument voert D aan dat 'dat soort dingen' (de behoeften van de gespreksleiders waarvan B in 99-129, voorafgaand aan D's bijdrage, stelde dat de medewerkers groepen die moeten peilen voor de bijscholing) naar de uitwisselingsdagen wordt terugvertaald en dat los van die dagen er nog nooit een aparte bijscholing is gegeven. B vecht vervolgens het eerste lid van dat argument aan: ze betwist dat de uitwisselingsdagen kunnen voorzien in het intrainen van vaardigheden, waar ze bij bijscholing aan denkt. D betwijfelt dat, maar verklaart het tot ondergeschikt punt. Hij brengt een tegenstelling aan met 'de principiële vraag' en in het kader van die principiële vraag herhaalt hij vrijwel letterlijk het tweede lid van het argument.⁸ Dan volgt in 172 een herformulering van het standpunt, de aangekondigde 'principiële vraag'. De herformulering heeft een afsluitende functie, gemarkeerd door 'dus'. Het standpunt is niet gewijzigd. Ook het 'maar' in 161 wijst hierop. Dat 'maar' heeft niet alleen de functie van het aangeven van een tegenstelling, maar ook die van het weer opnemen na een onderbreking van D's eerdere punt.⁹ D grijpt dus terug op zijn oorspronkelijke standpunt. Daarmee laat D weten dat zijn standpunt in principe onveranderd gebleven is; D betwist nog steeds de noodzaak van het

organiseren van bijscholing. Hoewel D in de presentatie een stapje terug lijkt te doen - het standpunt is ditmaal driedubbel indirect geformuleerd in de vorm van een afgezwakte indirecte vraag 'ik weet eigenlijk nog niet precies' -, geeft hij met de handhaving van zijn argument aan dat hij wel degelijk nog steeds hetzelfde negatieve standpunt inneemt. Dat blijkt ook in de rest van de discussie, waar D telkens weer de noodzaak van het organiseren van bijscholing ter discussie stelt. Het blijkt ook uit A's reactie waarin hij op zijn beurt betwist dat de uitwisselingsdagen als bijscholing kunnen gelden.

Diezelfde vorm van persevererende herformulering na kritiek zien we in het volgende voorbeeld. In het vorige voorbeeld werd in respons op de tegenwerping van de gesprekspartner het aangevallen argument eerst verdedigd en vervolgens van ondergeschikt belang verklaard. In dit voorbeeld wordt de tegenwerping van de gesprekspartner onschadelijk gemaakt door een concessie.

- (3) [bijscholing]
B: daar moet (.) daar moet in ieder geval de informatie vandaan
komen of de behoefte moet daar gepeild worden, door
115 [de medewerkers groepen]
C: [ja want de] formulieren komen daar binnen
[bedoel je]
B: [ja] ja
(2)
120 A: maa:r da's nog wat anders dan de uitvoering natuurlijk
B: ja:, tuurlijk. da'k- daar kun je een hele (.) dat kun je
natuurlijk heel anders gaan organiseren,
--> daarna. maar (.) 't is in ieder geval de medewerkers
groepen hebben daar wel een belangrijke rol in om te peilen
wat
125 is er nodig.
A: ja
B: ook gezien hun hele begeleidingstaak.

In 113 brengt B het standpunt naar voren dat de medewerkers groepen de behoefte moeten peilen, waarna C een door B beaamd argument voor dat standpunt suggereert. Dan brengt A een tegenwerping naar voren. In haar reactie in 122 neemt B deze over als concessie ('ja, tuurlijk'), waarbij ze met het contrastaccent op 'daarna' een tegenstelling creëert met haar eigen standpunt, dat ze met 'maar' in 124 en 'wel' in 125 tegenstellenderwijs weer opneemt en handhaaft, zij het dat, evenals in het vorige voorbeeld, het standpunt in de herformulering wat afgezwakt is gepresenteerd.¹⁰ Dat het standpunt onverkort is gehandhaafd blijkt, behalve uit de genoemde markeringen, ook uit het feit dat het argument dat erop volgt door de introductie met 'ook' wordt gepresenteerd als op één lijn met het eerder door C gesuggereerde argument voor het oorspronkelijke standpunt.

2.2 Aan kritiek tegemoet komen

Een spreker kan ook op een andere manier omgaan met de kritiek van een gesprekspartner. Hij kan diens tegenwerpingen op de een of andere manier incorporeren in een herformulering van zijn standpunt.¹¹ De spreker komt op die manier tegemoet aan de (veronderstelde) gezichtspunten van zijn gesprekspartners. Vanzelfsprekend moet in het geval van incorporatie extra zorgvuldig naar de precieze formulering en naar de omringende context gekeken worden om vast te stellen of er nog van hetzelfde standpunt sprake is.

Laat ik beginnen met twee gevallen waarin relatief eenvoudig is vast te stellen dat er iets aan het standpunt verandert. In het volgende voorbeeld wordt het standpunt ingeperkt.

- (4) [bijscholing]
- 100 B: en als ik 't heel eh eh objectief bekijk, al los van de geschiedenis, denk ik e:h (.) ja, bijscholing gespreksleiders hoort in eerste instantie thuis bij (hh) medewerkers groepen omdat die 't voortdurende contact hebben met de gespreksleiders.
- 105 C: hm
(1)
- A: n::ou, (.) ja?
- B: nou, eh (.) hoort thuis bij, maar in ieder geval --> daar moet de informatie of daar moet de de (.) de de (.)
- 110 C: als supervisors bedoel je, of niet?
(.)
- C: of hoe e:h
(.)
- 115 B: daar moet (.) daar moet in ieder geval de informatie vandaan komen of de behoefte moet daar gepeild worden, door de medewerkers groepen

In 99 brengt B het standpunt naar voren dat bijscholing in eerste instantie thuishoort bij de medewerkers groepen, en ze geeft er een argument voor. A brengt twijfel tot uiting. Dan herformuleert B het standpunt als: daar (bij de medewerkers groepen) moet de informatie vandaan komen, en vervolgens preciseert ze dit tot: daar moet de behoefte gepeild worden.

Dat het hier om een verandering van het standpunt gaat valt af te leiden uit B's reactie in 107, waarin ze haar oorspronkelijke formulering terugneemt, zoals blijkt uit 'nou eh (.) hoort thuis bij'.¹² Dat het tevens gaat om een inperking valt af te leiden uit de formulering 'in ieder geval'. Dat de herformulering een inperking inhoudt blijkt ook uit het (hierboven in ander verband in (3) weergegeven) vervolg, waarin 'thuishoren bij' zowel behoeftenpeiling als uitvoering blijkt te kunnen omvatten.

In het volgende voorbeeld wordt het standpunt uitgebreid. De eerste formulering van het standpunt wordt gegeven in het volgende fragment:

- (5) [bijscholing]
- 720 C: nee maar goed die inventarisatie van wat er eigenlijk zou moeten gebeuren, die moet toch denk ik vooraf aan alles eerst (.) eerst e:h (1) naar voren komen want anders kun je geen beleid maken als je niet weet wat je dan allemaal e:h daarop mee wil behappen, je zal eerst die inventarisatie moeten hebben van nou, wat willen we dan bijscholen. (.) als je dat hebt, dan kun je gaan kijken naar de praktische uitvoering, het eventueel stichten van een nieuwe kring of weet ik het wat
- 725

A reageert in 742-761 op dit standpunt met het verweer dat het voor hem een kwestie van de kip of het ei is of er eerst wordt geïnventariseerd wat de behoefte is en dan een commissie bijscholing in het leven wordt geroepen, of eerst een commissie wordt ingesteld die vervolgens gaat inventariseren (waarbij A overigens te kennen geeft dat hij voor het tweede wel degelijk voorkeur heeft door er uitvoerige argumentatie voor aan te voeren)¹³. C reageert op deze tegenwerping als volgt:

- (6) [bijscholing]
- 764 C: ja voor mij niet, want anders zit je dubbel werk te doen ((...)) en dat vind ik dan ook weer zonde van de energie en de tijd
- 770 A: ja
(2)
- C: e:hm, (.) anderzijds zeg ik, goed als je een nieuwe commissie sticht, of een nieuwe kring, (hh) bij wie komt die uiteindelijk terecht als 't gaat om verantwoordelijkheden. zit die dan bij (.) komt die dan toch bij jullie terecht, waardoor je eh dat werkgebied ook weer extra breed wordt
- 775 .
(6 regels elaboratie))
.
- > nou dan zeg ik goed als dit ernaast komt, maar uiteindelijk komt de verantwoordelijkheid weer naar jullie terug, ik denk dat je dat ook eerst duidelijk boven tafel moet hebben. en de behoeftepeiling, en de (1) of of waar komt 't dan terecht in de organisatiestructuur? en dan kan je pas 's naar beneden toe denken in details (2) van hoe je 't gaat uitvoeren enzovoort.
(1)
- 790 want ik vind dat je anders werk voor niks zit te doen.

In het eerste deel van haar beurt persevereert C in haar standpunt door zich tegen A's standpunt te keren. Haar standpunt, dat zij in 721-741 naar voren bracht, was dat er eerst een inventarisatie gemaakt moet worden van wat er allemaal moet gebeuren. Pas nadat je de inventarisatie hebt kun je gaan kijken naar de praktische uitvoering, het eventueel stichten van een nieuwe kring 'of weet ik wat'.

In 784 herformuleert ze dit standpunt als: 'ik denk dat je dat ook eerst duidelijk boven tafel moet hebben. en de behoeftepeiling, en de (1) of of waar komt 't dan terecht in de organisatiestructuur en dan kan je pas 's naar beneden toe denken in details (2) van hoe je 't gaat uitvoeren', waarbij ze het argument dat ze inbracht tegen A's voorstel ('dubbel werk', 'zonde van de tijd') parafraserend ('dat je anders werk voor niks zit te doen') herhaalt als argument voor haar eigen standpunt.

In de herformulering is het standpunt uitgebreid. Niet alleen moet nu eerst de behoefte worden gepeild, maar er moet eerst ook duidelijkheid zijn geschapen over waar het (de bijscholing) in de organisatiestructuur terecht komt. Dat het hier om een uitbreiding gaat wordt gemarkeerd, en wel door de en ... en formulering.

De uitbreiding van het oorspronkelijke standpunt vloeit met name voort uit het tweede deel van C's lange beurt, waarin zij overschakelt naar A's voorstel om een nieuwe commissie in te stellen (de overschakeling wordt gemarkeerd door 'anderzijds zeg ik' en door het accent op 'sticht'). Zij noemt daarvan een nadeel: de verantwoordelijkheid komt dan toch bij jullie (de medewerkers groepen) terecht, waardoor de werkbelasting verzwaard wordt. Hoewel ze het standpunt van de tegenstander dus afwijst, komt zij hem ook een eindweegs tegemoet. Ze gaat immers mee met de presuppositie die ten grondslag ligt aan A's voorstel dat er een organisatorische inpassing van de bijscholing moet worden gevonden. Zo incorporeert zij A's voorstel in haar standpunt en die incorporatie leidt tot uitbreiding van het oorspronkelijke standpunt.

Incorporatie van het gezichtspunt van de gesprekspartner hoeft niet altijd tot verandering van het oorspronkelijke standpunt te leiden. Een voorbeeld hiervan zijn de verschillende herformuleringen die D in de loop van de bijscholingsdiscussie van zijn standpunt geeft.¹⁴

De eerste maal formuleert D zijn standpunt in het volgende, eerder bij (2) weergegeven fragment:

(7) [bijscholing]

131 D: ja en dat v- (.) dat is een beetje: h mijn vraag hè van waarom praten we überhaupt nog steeds over bijscholing.

In 131 formuleert D - op indirecte wijze - het standpunt dat er geen reden is om bijscholing te organiseren.

Na een korte discussie over één van de door D aangevoerde argumenten die niet leidt tot een afronding, en een uitweiding over een ander onderwerp (wie de bijscholing moet betalen), noemt A enige redenen waarom men een bijscholing zou kunnen willen organiseren. Daarop haakt D in en hij formuleert ten tweede male zijn standpunt in het volgende fragment:

(8) [bijscholing]

415 D: [jâ:, of] of omdat je vanuit de organisatie vindt dat [e:h], ja
B: [ja]

D: want er zit ook iets dubbels in, aan de ene kant vragen om bijscholing, (.) e:h (.) en e:h jouw geluid van e:h
420 als jullie als organisatie vinden dat we: kwaliteit moeten verhogen,
B: ja

D: e:h eh (1) als ik dat bij elkaar breng denk ik van ja, d- dan hebben we blijkbaar een bepaald beeld van waar de kwa-
425 waar 't in kwaliteit aan schort. ((...)) tweede vraag is dat zo? vinden we inderdaad dat (hh) ons bestand aan gespreksleiders op een aantal vlakken echt (.) onder de maat is?

In 415 formuleert D - ook weer op indirecte wijze - het standpunt dat de noodzaak tot bijscholing niet in de organisatie gevoeld wordt.

De discussie verplaatst zich naar de vraag of er eerst geïnventariseerd moet worden of eerst een commissie ingesteld. In dat kader haalt A aan dat er vorige zomer al is afgesproken om de kwaliteit door bijscholing te verhogen en dat het hoog tijd is dat daar iets aan gedaan wordt. D is het daar niet mee eens en brengt opnieuw zijn standpunt naar voren:

(9) [bijscholing]

D: ((...)) ik vind 't dus mistig omdat 't te snel gaat, dan. voor mij. d'r wordt dan ge=
A: =ja, dat is wat anders ja=
D: =d'r [wordt]
975 B: ['t moet] terugkomen in de kring.
D: precies. en dan moet ook getoetst worden als mensen 't hebben over, de kwaliteit moet omho- omhoog, waar hebben ze 't dan over. wat bedoelen ze. want ik weet nog st- ik weet nog steeds niet wat iemand daarmee bedoelt als ie dat zegt.

In 976 formuleert D het standpunt dat niet duidelijk is wat bedoeld wordt met verhoging van de kwaliteit.

C handhaaft haar standpunt dat er eerst een inventarisatie moet plaatsvinden. Als B hierover D om zijn mening vraagt, herformuleert deze zijn standpunt opnieuw, in het volgende fragment:

(10) [bijscholing]

D: nee, ik ben het met C eens tenminste qua, qua
1550 voorlopig plaatje, en ik zou dus e:h ik zou het erg de
B: hm
D: moeite waard vinden om eh om eerst iemand te vragen om die inventarisatie te maken, (1) dus laat ik zeggen om dat algemene geluid van eh vorig jaar zomer eh eens te laten zakken en concreet te maken, (1) en dan te kijke:h (1) van of dat e:h (.) op dit moment blijkbaar voldoende vraag e:h geeft, om (.) een apart iemand of een commissie op te zetten.

En na een verzoek van B om herhaling (voor de notulen):

(11) [bijscholing]

1597 B: D's vraag is om concreet te maken (3)
D: de vraag naar de bijscholing. en cursussen. waar hebben we 't dan over.
1600 B: hm
D: of anders gesteld, als we 't hebben over kwaliteitsverbetering, waar gaat 't dan om. (4)
1605 D: stel dat eruit zou komen dat de kwaliteit blijkbaar (.) perfect is, nou. (.) dan hoeven we geen aparte cursussen cursus te,
B: ((lachen))
D: ja! kan toch? (.) dankzij de vaagheid kunnen we 't er nog steeds over hebben.

In 1549 formuleert D het standpunt dat hij het eens is met C's standpunt dat het beleid in eigen kring gemaakt moet worden, en dat geïnventariseerd moet worden of bijscholing wel nodig is.

Op het eerste gezicht zou men kunnen denken dat D's standpunt voortdurend opschuift. Bij nadere beschouwing van de context blijkt echter dat het in feite steeds om hetzelfde standpunt gaat, zoals dat oorspronkelijk naar voren werd gebracht, namelijk dat er geen reden is om bijscholing te organiseren. Het standpunt is alleen steeds iets anders, aan de contextuele omstandigheden aangepast, ingekleed.¹⁵

De eerste herformulering, in 415, dat de noodzaak tot bijscholing in de organisatie niet gevoeld wordt, haakt direct in op A's opsomming van redenen waarom je bijscholing zou kunnen willen geven. A introduceert die opsomming met een vergelijking met wat in organisaties gebeurt:

(12) [bijscholing]

A: alleen, je kan (.) nog 't eh (.) 't is net wat in
410 organisaties gebeurt. je kan natuurlijk gespreksleiders (1) op specifieke aspecten van het werk kan je die (.) extra scholing geven. (.) omdat je denkt dat daar een behoefte aan is of omdat 't een modegril is [of eh weet ik 't wat]

D neemt in zijn herformulering in eerste instantie die referentie aan organisaties over. A op zijn beurt incorporeerde een eerder door C verdedigd standpunt in zijn bijdrage. C betoogde dat de organisatie de bijscholing moet betalen met als argument dat bijscholing een verlangen van de organisatie is:

(13) [bijscholing]

270 C: als je kwaliteiten wil verhogen en je vindt als organisatie dat dat moet, dat dat eigenlijk inherent is aan het werk hier, dan vind ik niet dat die mensen dat zelf moeten betalen in feite.

D sluit dus tevens aan bij C's suggestie dat de organisatie bijscholing noodzakelijk vindt, en hij refereert daar ook aan in 419 ('jouw geluid'). Als we naar de context kijken zien we dus dat de herformulering verklaard kan worden vanuit de noodzaak aansluiting met eerdere bijdragen van andere gesprekspartners tot stand te brengen.

De tweede herformulering, in 976, dat niet duidelijk is wat bedoeld wordt met kwaliteitsverhoging, sluit direct aan op het beroep dat A in 852-970 doet op een afspraak dat er bijscholing zal worden georganiseerd om de kwaliteit te verhogen. Ook nu kan de herformulering verklaard worden vanuit de noodzaak tot aansluiting bij de context. Dat D wel degelijk nog altijd zijn oorspronkelijke standpunt tot uiting brengt, blijkt uit het 'nog steeds' in 979.

De derde herformulering, in 1549, dat geïnventariseerd moet worden of bijscholing wel nodig is, is een rechtstreeks antwoord op de directe vraag van B aan D wat hij vindt van C's standpunt dat er eerst een inventarisatie moet plaatsvinden. D stemt met enige terughoudendheid ('tenminste qua voorlopig plaatje') in met C's standpunt, dat hij vervolgens in 1555 herformuleert in termen van zijn eigen tweede herformulering ('dat geluid van vorige zomer concreet te maken'), waarna hij die herformulering in verband brengt met het argument voor zijn oorspronkelijke standpunt dat er wel eens heel goed geen behoefte aan kwaliteitsverbetering zou kunnen zijn: 'en dan te kijken of dat op dit moment blijkbaar voldoende vraag geeft' en 'stel dat eruit zou komen dat de kwaliteit blijkbaar perfect is, dan hoeven we geen aparte cursus'. We zien hier dus dat D, als hij wordt gevraagd naar zijn mening, in feite zijn oorspronkelijke standpunt herhaalt, maar die herhaling inbedt in instemming met C's standpunt waar hij op reageert. Ook hier verklaart aansluiting bij de context de vorm van de herformulering.

D brengt dus steeds op verschillende manieren eenzelfde standpunt naar voren, namelijk dat er geen reden is om bijscholing te organiseren. Dat het gaat om hetzelfde standpunt krijgt op pregnante wijze nog eens gestalte in de spiegeling van D's oorspronkelijke formulering van zijn standpunt 'waarom praten we nog steeds over bijscholing' in het afsluitende commentaar bij zijn laatste herformulering 'dankzij de vaagheid kunnen we 't er nog steeds over hebben'.

Hoewel de spreker zijn standpunt handhaaft, komt hij zijn gesprekspartners een eindweegs tegemoet door in de inkleding van zijn standpunt zoveel mogelijk recht te doen aan hun gezichtspunten. Dit is een algemeen en wijdverbreid voorkomend verschijnsel in informele discussies, waarvoor een verklaring zowel in termen van gezichtsbeschermende mechanismen als in termen van de toepassing van retorische strategieën kan worden gegeven.¹⁶

Een spreker kan op verschillende manieren met de kritiek van een gesprekspartner omgaan. Afgezien van de mogelijkheid dat hij zijn standpunt intrekt, waarbij vanzelfsprekend geen herformulering optreedt, kan hij proberen of de kritiek van de gesprekspartner onschadelijk te maken, of tegemoet te komen aan de kritiek door zijn standpunt aan te passen. In beide gevallen treden herformuleringen van het standpunt op.

De spreker kan proberen de kritiek van de gesprekspartner onschadelijk te maken door die kritiek te weerleggen of door deze van ondergeschikt belang te maken, expliciet of door middel van een concessie. De herformulering van het standpunt die daarbij plaatsvindt heeft een persevererend karakter. Het standpunt wordt opnieuw opgenomen, wat vaak als zodanig wordt gemarkeerd. Het standpunt blijft onveranderd.

De spreker kan ook tegemoet komen aan de kritiek door zijn standpunt via een herformulering aan te passen. Soms leidt die herformulering tot een daadwerkelijke, als zodanig gemarkeerde verschuiving in het standpunt. Soms houdt de herformulering louter een hernieuwde presentatie van hetzelfde standpunt in, maar dan wat anders ingekleed.

Door een zorgvuldige analyse van de context en de precieze verbale presentatie van de herformulering werd inzicht verkregen in de functie van herformuleringen van standpunten na kritiek in informele discussies. Met behulp van dat inzicht kon op empirische gronden een antwoord gegeven worden op de vraag of we bij een dergelijke herformulering te doen hebben met hetzelfde standpunt of met een ander. Met name indicaties in het taalgebruik bleken een belangrijk aangrijpingspunt: markerings-, vervolguitingen van degene die het standpunt naar voren brengt en van de gesprekspartners en de wijze waarop het standpunt en de herformulering zijn ingebed in de voorafgaande uitingen van zowel de spreker als andere gespreksdeelnemers. Op deze wijze kon de gezochte empirische ondersteuning voor de identificatie en reconstructie van standpunten worden gevonden.

Een conclusie van meer algemene strekking die uit het onderzoek kan worden getrokken, is dat de wijze waarop standpunten naar voren worden gebracht vooral interactioneel bepaald is. De reactie van de gesprekspartner is bepalend voor het optreden en de functie van herformuleringen van standpunten en in veel gevallen bewerkstelligt de herformulering een betere aansluiting bij eerdere uitingen van de gesprekspartner.

Taalgebruik is - dat blijkt ook nu weer - intrinsiek toegesneden op interactie. Het is dit interactionele karakter van taalgebruik dat de belangrijkste verklaringsgrond vormt voor de vorm die het naar voren brengen van standpunten krijgt in alledaagse mondelinge verbale interactie.

Noten

1. Het vorig jaar verschenen proefschrift van Peter Houtlosser (Houtlosser 1995) vormt een verheugende uitzondering.
2. Het gaat hier om herformuleringen van de spreker die het standpunt naar voren brengt. Heritage en Watson (1979) hebben onderzoek gedaan naar herformuleringen door andere gespreksdeelnemers, die zij *formulations* noemen.

3. In principe zou men deze vraag louter normatief kunnen beantwoorden. Als een verschil in formulering van een standpunt consequenties heeft voor de evaluatie van de aangevoerde argumenten, moet vanuit normatief perspectief van een verschillend standpunt worden gesproken. Toch is ook een empirische beschrijving noodzakelijk: de normatieve analyse moet recht doen aan de feiten. Er kunnen empirische argumenten zijn om bij verschillende formuleringen, ook als die strikt genomen verschillende evaluatieve consequenties hebben, toch te spreken van een zelfde standpunt.
4. Elders bespreek ik ook herformuleringen in andere sequentiële omgevingen (Van Rees 1997).
5. Voor de herformulering maakt dat, voorzover ik kan nagaan, geen verschil. Daarom maak in wat volgt tussen deze twee gevallen geen onderscheid.
6. Het gaat hier om een door mij in het kader van eerder onderzoek (van Rees 1992) getranscribeerde en geanalyseerde discussie die plaatsvond in de directie van een ziekenhuis (aan te duiden als 'ziekenhuis'), en een door Loes Talma in het kader van haar doctoraalscriptie getranscribeerde en geanalyseerde discussie die plaatsvond in de staf van een organisatie voor geestelijke en emotionele zelfontwikkeling (aan te duiden als 'bijscholing').
7. De waarom-vorm is een conventioneel middel om een retorische vraag, waarvan hier sprake is, te stellen.
8. Ook in de paralinguïstische presentatie brengt hij die tegenstelling aan: 156-161 wordt relatief zacht en snel uitgesproken, terwijl vanaf 'maar voor mij is' de presentatie langzamer en luider wordt.
9. Dit is een van de overkoepelende functies die Schifffrin (1987: 174-177) aan 'maar' toekent: 'many uses of *but* could be interpreted as speakers' efforts to return to a prior concern of making a point', 'to present points which have been interrupted, misunderstood, and/or challenged'.
10. Behalve door 'maar' kan de perseverende herformulering na een concessie ook worden gemarkeerd door 'toch'.
11. Vergelijk ook Snoeck Henkemans' (1992) model van argumentatieve en niet-argumentatieve reacties op kritiek.
12. 'Nou' wordt hier gebruikt in wat Pander Maat, Driessen en Van Mierlo (1986) de divergente betekenis van 'nou' noemen.
13. Ook de plaatsing als tweede lid van de disjunctie wijst op die voorkeur.
14. Uit het feit dat ik hier met name D's herformuleringen onder de loep neem, mag niet de conclusie worden getrokken dat de andere gespreksdeelnemers niet op dezelfde wijze hun standpunten herformuleren. Zij doen dit wel degelijk.
15. D's steeds opnieuw inbrengen van zijn eigen standpunt is een voorbeeld van het vasthouden aan de eigen 'agenda', een verschijnsel dat is gesignaleerd door Boden (1994).
16. Hetzelfde gebeurt in de discussie die Kooole en Ten Thije (1991) bespreken. Zij concluderen mijns inziens ten onrechte dat een spreker die, hoewel hij een eindweegs meegaat met de gesprekspartners, het eigen standpunt handhaaft, een andere stijl van planning hanteert.

Literatuur

- Boden, D., (1994). *The Business of Talk. Organizations in Action*. Cambridge: Polity Press.
- Coulter, J., (1990). Elementary properties of argument sequences. In: G. Psathas (red.), *Interactional Competence* (181-203). New York: Lawrence Erlbaum.
- Eemeren, F.H. van, en R. Grootendorst, (1982). *Regels voor redelijke discussies. Een bijdrage tot de theoretische analyse van argumentatie ter oplossing van geschillen*. Dordrecht: Foris.
- Eemeren, F.H. van, en R. Grootendorst, (1992). *Argumentation, Communication, and Fallacies. A Pragmatic-Dialectical Perspective*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Eemeren, F.H. van, R. Grootendorst, S. Jackson & S. Jacobs, (1993). *Reconstructing Argumentative Discourse*. Tuscaloosa: The University of Alabama Press.
- Heritage, J. en D.R. Watson, (1979). Formulations as conversational objects. In: G. Psathas (red.), *Everyday Language: Studies in Ethnomethodology* (123-162). New York: Irvington.

- Houtlosser, P., (1995). *Standpunten in een kritische discussie: Een pragmadialectisch perspectief op de identificatie en reconstructie van standpunten*. Amsterdam: IFOTT. Studies in language and language use, 22.
- Jackson, S. en S. Jacobs, (1980). Structure of conversational argument: Pragmatic bases for the enthymeme. *Quarterly Journal of Speech*, 66, 251-265.
- Jacobs, S. en S. Jackson, (1981). Argument as a natural category: The routine grounds for arguing in natural conversation. *Western Journal of Speech Communication*, 45, 118-132.
- Jacobs, S. en S. Jackson, (1982). Conversational argument: A discourse analytic approach. In: J.R. Cox en C.A. Willard (red.), *Advances in Argumentation Theory and Research* (205-237). Carbondale, Ill.: Southern Illinois University Press.
- Kooole, T. en J.D. ten Thije, (1991). Het maken van een plan in interculturele communicatie. In: R. van Hout en E. Huls (red.), *Artikelen van de eerste sociolinguïstische conferentie* (267-281). Delft: Eburon.
- Mazeland, H., (1994). Argumentatie in gesprekken. Een conversatie-analytische aanzet. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 16, 273-296.
- Pander Maat, H., Chr. Driessen en H. van Mierlo, (1986). NOU: functie, contexten, vorm en betekenis. *TTT*, 6, 179-194.
- Rees, M.A. van, (1992). Rationaliteit in probleemoplossende discussies: een empirisch/analytisch onderzoek. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 14, 270-294.
- Rees, M.A. van, (1997). Herformuleringen van standpunten in informele discussies. Te verschijnen in: *Taalbeheersing*, 19.
- Schifffrin, D., (1987). *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Snoeck Henkemans, A.F., (1992). *Analysing Complex Argumentation. The Reconstruction of Multiple and Coordinatively Compound Argumentation in a Critical Discussion*. Amsterdam: Sic Sat.
- Vuchinich, S., (1990). The sequential organization of closing in verbal family conflict. In: A.D. Grimshaw (red.), *Conflict Talk: Sociolinguistic Investigations of Arguments in Conversations* (118-139). Cambridge: Cambridge University Press.